

Назаров М. Г., доктор філософії з педагогіки, завідувач кафедри мистецтва, технології, цивільної оборони та фізичного виховання Бакинського інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів (Баку, Азербайджан), E-mail: visnukdnu@i.ua

Стратегія інтернаціоналізації як фактор підвищення конкурентоспроможності вищої школи.

Анотація. У статті, присвяченій аналізу інтернаціоналізації вищої освіти як одного з найважливіших чинників, що визначають конкурентоспроможність сучасних вузів, розглядається співвідношення понять «глобалізація» і «інтернаціоналізація» в контексті вищої школи, розкриваються підходи до змісту поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», фактори, що зумовлюють необхідність всеосяжної стратегії інтернаціоналізації вузів, вказуються найважливіші напрями інтернаціоналізації азербайджанського вищої освіти.

Ключові слова: глобалізація, інтернаціоналізація вищої освіти, транснаціональне освіту, Болонський процес, інтеграція, академічна мобільність.

Nazarov M., doctor of philosophy on pedagogy, Head of the Department of art, technology, civil defense and physical education, Baku Institute of advanced training and refresher training (Baku, Azerbaijan), E-mail: visnukdnu@i.ua

The internationalization strategy as the factor of increase of competitiveness of higher school.

Abstract. In an article devoted to the analysis of internationalization of higher education as one of the most important factors in determining the competitiveness of modern universities, considers the correlation of the concepts «globalization» and «internationalization» in the context of high schools, covers the approaches to the concept of «internationalization of higher education», the factors contributing to the need for a comprehensive strategy of internationalization of universities, identifies the most important aspects of internationalization of higher education of Azerbaijan.

Key words: globalization, internationalization of higher education, transnational education, the Bologna process, integration and academic mobility.

УДК 111.852:27–585

Царенок А. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

**АСКЕТИКО-ЕСТЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ЛІТУРГІЙНОЇ АУДІОСФЕРИ**

Анотація. Виступаючи чинником розвитку всієї естетосфери храмового дійства у Візантії, естетика аскетизму впливає й на розвиток його аудіосфери – царини звукової сакральнo-художньої виразності. Аналіз роздумів про церковні музику та поезію, що їх зустрічаємо у працях видатних візантійських мислителів-аскетів (свв. Афанасія Великого, Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Григорія Ніського, Авви Памво, Авви Дорофея та ін.), дозволяє зрозуміти специфіку аскетико-естетичної інтерпретації відповідного виміру богослужіння. Актуальним завданням для естетики аскетизму постає належне осмислення складної взаємодії між релігійно-повчальним смислом та художністю його вираження, що здійснюється в контексті літургійного дійства.

Ключові слова: естетика аскетизму, літургійна естетосфера, аудіосфера, літургійна музика, релігійна поезія

Постановка проблеми. Ретельне дослідження візантійської естетики аскетизму передбачає обов'язковий аналіз осмислення теологами-аскетами феномену храмового дійства, його естетосфери й, у тому числі, аудіосфери – царини звукової сакральнo-художньої виразності. Це значно сприяє глибокому розумінню специфічних рис релігійно-мистецтвознавчого компоненту аскетико-естетично-

го вчення, що його доречно виділити поруч із вимірами естетико-онтологічним, естетико-гносеологічним, а також естетико-етичним [13, с. 138].

Аналіз досліджень і публікацій. Естетика аскетизму в той або інший спосіб впливала на розвиток богослужбової аудіосфери як у самій Візантії, так і за її межами. За певних історико-культурних обставин цей вплив міг слабшати, втім, таки залишатися відчутним. Відповідно, до розгляду означеного питання так чи так вдаються дослідники християнської художньої культури, зокрема, ті, хто прагне осмислити традиції музичного (і, передусім, сакральнo-музичного) мистецтва (наприклад, Е. Вележ, О. Карпенко, о. О. Остапов, Л. Терещенко-Кайдан) або літературні традиції (С. Абрамович, С. Аверінцев, О. Барденгеве, Г.-Г. Бек, Г. Бухталь і О. Курц, О. Говоров, К. Дітеріх, С. Каухчішвілі, А. Крумбаргер, Є. Ліпшиц, о. І. Мейєндорф Т. Попова, М. Сагарда, Л. Фрейберг та ін.).

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що феномен впливу естетики аскетизму на церковні музику й літературу досить часто опинявся в полі зору дослідників, його вивчення й у наш час являє собою актуальне завдання для філософсько-естетичного дискурсу. Зокрема, подальшої систематизації потребують відповідні ідеї візантійських мислителів; крім того, більш пильної уваги до себе вимагає й утвердження цих ідей у культурі всього християнського Сходу.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в дослідженні аскетико-естетичного осмислення такої невід'ємної складової літургійного дійства, як звукова сакральнo-художня виразність.

Виклад основного матеріалу. Включаючи в себе весь широкий спектр вражень, які сприймаються за посередництва чуття слуху (від благовісту до звучання молитов), аудіосфера храмового дійства являє собою, зокрема, складну взаємодію між релігійно-повчальним смислом та художністю його вираження – літургійними «логосом» та «естезисом» (терміни сучасного українського естетика та культуролога В. Личковаха). Проблема їх співвідношення постає однією з найважливіших проблем естетики аскетизму, в тому числі, й того аскетико-естетичного вчення, яке свого часу стверджується у Візантії.

Яскраві приклади аскетико-естетичної інтерпретації взаємодії сакральнo-дидактичного «логосу» й «естезису» (що в багатьох випадках постає музичною основою («мелосом»)) конкретного витвору мистецтва) ми знаходимо в роздумах християнських теологів про духовні музику та поезію.

Такий класичний предмет теоестетичного дискурсу давнини й сьогодення як феномен *музичного мистецтва* свого часу закономірно викликає щирий інтерес з боку візантійських церковних діячів. Так, до аскетико-естетичного осмислення музики вдається святий Григорій Ніський у своїй праці «Про надписання псалмів», на сторінках якої він розмірковує про, зокрема, *солодкозвучну приємність біблійної поезії*. На переконання Григорія, «мелос» псалмів виступає ефективним засобом для більш легкого сприйняття людиною сакральних смислів та сприяє вдосконаленню життя.

Як наголошує ніський богослов, духовно недосвідченій особистості, для якої «судити про прекрасне являється ще здатним чуття», нелегко засвоювати душе-спасительне вчення: адже «важко сприймається еством все те, що є чужим задоволення» (при цьому єпископ має на увазі «задоволення, угодне тілу; тому що душевне веселіє далеко відстоїть від безсловесного і рабського сластолюбства»). Душа початківця на шляху до Бога, «як непідготовлена досвідом... не має поки й достатніх сил бачити добре». Саме для таких осіб – «для тих, хто не вкусив ще чистого й божественного задоволення», – за св. Григорієм, «необхідно потрібно вигадати дещо таке, за чим були б прийняті й уроки чесноти, будучи усолоджені чим-небудь захоплюючим чуття. Так звичайно вчиняти й лікарям, коли який-небудь гіркий та противний смаку зіцлювальний склад роблять вони непротивним

для хворих, приправивши солодкістю меду» [5, с. 6–7]. Відтак, на думку ієрарха, що є в чесноті суворого й такого, що вимагає значних сил, у псалмах робиться приємним для початківців у чесноті шляхом усолодження людського чуття.

Псалмоспівець «настільки суворий і напружений образ добродісного життя, настільки загадкове, сповнене таємниць учення, настільки невимовне і приховане невимовними спогляданнями богослов'я зробив ... збагненим і солодким...». А отже, біблійні псалми універсальні: вони стають у нагоді всім, хто прямує до Бога. Мова йде як про досвідчених шукачів добродісності (тих в кого «очищені вже духовні чуттєвища»), так і про згаданих осіб, які здійснюють свої перші кроки стежею духовного вдосконалення.

За Григорієм Нісським, псалмоспів прийнятний для носіїв будь-якого емоційного стану: «хто веселий, той дар цього вчення вважає своєю власністю, а хто з якої-небудь обставини в сумному настрої, той гадає, що заради нього подається така благодать писання».

Характерно, що подібні думки про псалми висловлює і старший сучасник Григорія святий Афанасій Олександрійський у творі «Про тлумачення псалмів». Будь-який читач Книги псалмів, розмірковує Афанасій, сприймає в ній все, окрім пророцтв про Спасителя, «як свої власні слова; та й той, хто служить, ніби сам від себе вимовляючи це, приводиться в такий стан, коли слова піснеспівів сприймаються ним як його власні». З точки зору відомого філософа В. Бичкова, на разі візантійським богословом відзначається психоемоційний стан, що його естетика ХХ ст. визначила б як естетичне вчування, «коли суб'єкт естетичного сприйняття фактично ототожнює себе із ліричним героєм» [1, с. 7] (при чому ліричний герой усвідомлюється співцем псалмів як цілком реальна постать).

Що ж до нісського ієрарха, то, розвиваючи думку про естетичну універсальність псалмів, він указує, що люди різних професій, статей, стану здоров'я та ін. «вважають для себе втратою – не мати в устах своїх цього високого вчення». Велику роль псалмоспів відіграє на благочестивих бенкетах, весільних урочистостях; зрештою, «... не станемо ж і казати про божественний на всенішних бдіннях піснеспів псалмів, і про любов мудріє, яке вивчається церквами в них» [5, с. 9], – зазначає Великий кападокієць.

Літургійно-мистецький «мелос» не тільки повертає увагу та насолоджує. Оскільки, наголошує святий Григорій, «все, що є згідним із еством, є люб'язним еству, а музика ... є згідною з нашим еством; то тому великий Давид до любовного вчення про чесноти приєднав і солодкіспів, у високі догмати вливши, ніби деяку солодкість меду, за допомогою якої ество наше певним чином вивчає та лікує саме себе». Таким чином, сакральне-мелодичне начало псалмів здатне сприяти людському самопізнанню, самоаналізу й навіть виконувати релігійно-арт-терапевтичну функцію.

Ієрарх вдається до деталізованого розкриття такої думки. «А ліками для ества нашого, – зазначає св. Григорій Нісський, – слугує злагодженість життя, яка, на мою думку, приховано навіюється солодкіспівом. Адже, може бути, це саме слугує покликанням до високого стану життя, до того, що нором тих, хто живе добродісно, не має бути грубим, дивним [рос. – странным], з усіма різноголосим, не видавати, як і струна, надмірно високого звуку, тому що, злагодженість струни, будучи доведеною до надмірності, неодмінно порушується; але і навпаки не має послаблювати своєї сили до непомірності сластолюбством, тому що душа, розслаблена такими пристрастями, робиться глухою та німою; і все інше також слід вчасно підвищувати і понижувати, маючи на увазі, щоб у нас у норовках зберігалися завжди злагодженість і добрий лад, без непомірної розпученості й надмірної напруженості». Мислитель апелює до хрестоматійного прикладу з Біблії: «тому про Давидові успіхи у цій божественній мусикиї свідчить історія, а саме ж, що колись Саула, який лютував і виходив із розуму, Давид зцілював від

пристрасті грою на гусях, так що Саул знову повертався розумом до природного стану. Тому явствує із цього, на що вказує загадково значення солодкоспіву, а саме ж, що воно навіює нам втихомирювати в собі пристрасні рухи, які різноманітно збуджуються життєвими обставинами» [5, с. 14].

На наш погляд, наведені міркування дають підставу вбачати в особі св. Григорія Ніського, зокрема, дослідника *сугестивного* (навіювального) потенціалу «мелосу» сакрального призначення – потенціалу прихованого, втім, ефективно функціонуючого в якості чинника здобуття душевного спокою та рівноваги, настільки необхідних для ствердження в чесноті. За зауваженням В. Бичкова, «музика ... уявляється Григорію деяким камертоном, за яким має бути «настроєним» образ людського життя, деяким засобом гармонізації цього життя та узгодження його із буттям усього, такого, що гармонійно звучить, космосу» [1, с. 8].

Відзначимо, що на завершення роздумів про духовно-естетичну приємність псалмів Великий каппадокієць наводить суттєве зауваження стосовно різниці між нею та чуттєвою привабливістю нерелігійних художніх творів. «Але не належить оминати увагою і того, – робить принциповий теолого-естетичний наголос св. Григорій, – що не за правилами авторів пісень, які є чужими нашій мудрості, складені ці піснеспіви, тому що не в тоні речинь [рос. – речений] знаходиться солодкоголосся, як можна це бачити в тих, у кого лад породжується від відомого поєднання словонаголосів, – коли тон звуків понижується і підвищується, скорочується і подовжується. Навпаки Давид, надаючи божественним словам непередготовлене та нештучне солодкоголосся, бажає солодкоспівом, за відомим ходом мовлення, витлумачити смисл сказаного, коли власне тон голосу відкриває, наскільки можливо, думку, яка міститься в речіннях. Тому така це приправа їжі, якою ніби солодощами якимись, надається приємність їжі уроків» [5, с. 13–15].

Як бачимо, за Григорієм Ніським, «мелос» псалмів, що відіграє настільки важливу роль у духовному житті людини, постає художньою виразністю особливого порядку. На відміну від мелодійної основи мирських пісень, він характеризується природністю й простотою, являючи собою те саме «непередготовлене та нештучне солодкоголосся», яке викликає відверті симпатії з боку візантійського ієрарха.

Наведена естетична позиція Григорія Ніського є досить показовою: в ній з очевидністю виявляється власне дух естетики аскетизму, що її представником виступає святий.

Аскетико-естетична традиція високо цінує простоту біблійного «мелосу», закономірно обираючи його за взірць для наслідування. З точки зору ревних поборників духовного подвижництва, подібною ж простотою мають характеризуватися всі складові літургійної аудіосфери, а отже, й церковна музика.

Як справедливо зауважує видатний патролог о. І. Мейєндорф, у візантійській теології «музика розумілася не як дещо самодостатнє, а як вираження спільності людей у молитві і як засіб зробити богослужбові тексти більш дохідливими та значними» [11, с. 69]. З точки зору естетики аскетизму, художня виразність духовно-музичних творів допомагає присутнім на богослужінні звернути увагу на проповідувані релігійні істини, дарує їм естетичну насолоду та сприяє ствердженню у їхньому внутрішньому світі належного психоемоційного стану. Аскетична традиція, безперечно, визнає благотворність того впливу, що його здатне здійснити сакрально-музичне на душу людини: «... пісенні втіхи дають душі безсумний і радісний спокій...» [2, с. 39], – зазначає святий Василій Великий, ведучи мову про духовні співи протягом доби. Окрім того, християнські мислителі вказують на зв'язок літургійного піснеспіву Церкви земної із славослов'ям, що звершується на честь Творця Церквою Небесною. Так, згідно з повчанням святиителя Іоанна Златоуста, «на небі славословлять ангельські воїнства; на землі люди, в церквах складаючи хори, наслідують таке їхнє славослов'я; на небі Серафіми звивають трисвяту піснь; на землі зібрання людей возносять ту ж піснь; створюється спільне

торжество небесних і земних істот, єдина подяка, єдине захоплення, єдине радісне ликування». При чому гармонійно узгоджені один із одним звуки, – підкреслює візантійський мислитель, – «отримали злагодженість свою згори та, спонукані Трійцею, ніби певним смичком, створюють солодку і блаженну мелодію, ангельську піснь, невпинну гармонію» [7, с. 215].

Прикметно, що найважливішою підставою для схвалення духовної музики естетикою аскетизму є щире визнання нею передання про *піснеспіву-одкровення* – богонатхненні псалми й пісні праведників і навіть небесних сил. Аскетична традиція Візантії знала, принаймні, чотири найвідоміші пісні, відкриті людству через ангелів, які співали їх, – 1) «Слава в вишніх Богу...», 2) «Свят, Свят, Свят Господь Саваоф», 3) Трисвяте та 4) «Достойно є...» [див. : 3, с. 18–19].

Визнаючи духовно-естетичне значення богослужбової музики, представники естетики аскетизму розуміють, що певні різновиди «мелосу», викликаючи посилене переживання своєї краси, здатні з особливою силою заволодіти увагою особистості й «затулити» собою літургійний «логос» або взагалі викривити естетосферу богослужіння. Невипадково аскетика критикує спроби змиршення музичної складової аудіосфери літургійного дійства: позначена естетичною домінацією мирського «мелосу» вона закономірно тією або іншою мірою втрачає свою здатність гідно супроводжувати звершення Таїнств, належним чином передавати сакральні смисли й сприяти ствердженню в учасників богослужіння психоемоційного стану, що характеризується, з одного боку, поєднанням почуттів благоговіння й покаяння, а з іншого, – душевною врівноваженістю, «антиекзальтованістю».

Це добре усвідомлюється аскетами, які, виступаючи проти змиршення літургійних мистецтв узагалі, прагнуть протистояти змирненню традицій духовної музики зокрема (коли учень Іоанна Златоуста преподобний Ісидор Пелусіот висловлює протест проти співу під час богослужіння (дослідник О. Кождан, пояснює це тим, що подвижник вбачав «у церковній музиці засіб збудити у віруючих театральні емоції» [8, с. 124]), то, на наш погляд, він протестує саме проти *не-церковності* (мирського характеру та невідповідності етико-естетичним ідеалам аскетичної культури) окремих сучасних йому піснеспівів).

Візантійські поборники посиленої аскези наголошують на неприпустимості ствердження в літургійному дійстві, учасниками якого є особливо ревні шукачі Горішнього, тих музичних традицій, що не відповідають духу подвижництва: певні естетичні компроміси, до яких, передусім, із місіонерською метою можуть вдаватися під час звершення богослужіння в мирських храмах, у чернечій культурі є зовсім недоречними.

Яскравий приклад у цьому відношенні являє собою аскетико-естетична позиція єгипетського подвижника Авви Памво. Цей видатний аскет виявляє характерну безкомпромісність у питанні про духовну музику. Досвідчений Авва добре свідомий того, що на богослужінні, звершуваному в общинах ревних подвижників, не має бути місця «мелосу», здатному порушити особливу внутрішню зосередженість віруючого та викликати в його душевному стані емоції, так або інакше, шкідливі для тих, хто присвятив себе посиленій аскезі [9, с. 370].

Естетика аскетизму висуває суворі вимоги не лише до мелодійної основи богослужбових піснеспівів, але й до естетичного сприйняття віруючими сакрально-музичних творів, які виконуються у храмі та за його межами. Аскетика закликає особистість не тільки й не стільки насолоджуватися милозвучністю почутого: переживання краси «мелосу» не виступає самоціллю, але має сприяти розумінню й переживанню краси стверджуваного на богослужінні «логосу». Невипадково, інший видатний подвижник Авва Дорофей проповідує своїм учням під час співу літургійних текстів прагнути до насолоди як мелодією, так (обов'язково) й священним смислом того, що співається: «приємно мені розповідати вам... про

піснеспіви, які ми співаємо, щоб ви насолоджувалися не (самими лише) звуками, але й самий розум ваш рівномірно розпалювався силою слів» [6, с. 205], – повчає цей поборник духовного подвижництва.

Згідно з аскетико-естетичним ученням, справжній учасник літургійного дійства неодмінно зосереджує свою увагу на словах піснеспівів: «... ми маємо співати з увагою та вникати розумом у значення слів святих (Отців), щоб співали не тільки уста, [...] але щоб і серце наше співало разом із ними» [6, с. 211], – таку пораду ми знаходимо у духовній спадщині Авви Дорофея.

І взагалі, духовна музика осмислюється богословами християнського Сходу як справжня служниця Слова Божого, яка повинна відігравати роль засобу посилення дії літургійного слова на свідомість віруючих. У православної теоестетиці ствердження майже абсолютного примату слова над цариною «мелоса» постає явищем цілком закономірним. Хрестоматійними прикладами з цієї точки зору виступають аскетико-естетичні позиції не лише візантійських подвижників, але й, наприклад, блаженного Августина, класиків церковної музичної культури Д. Аллеманова, А. Страхова та ін., окреслені цими мислителями в їхніх розмірковуваннях про роль мелодійних звуків церковних піснеспівів [13, с. 35].

З точки зору теоестетики, учасники богослужіння мають сприйняти не просто людські, а саме в той або інший спосіб богонатхненні слова, зокрема, слова піснеспівів. І тому переважання власне мелодійного начала у відправах, позначене витісненням сакральних смислів на другий план, як правило, зазнає в традиційній літургійній практиці суворої критики: «слово, текст такі важливі у церковному співі, що при виборі двох крайностей краще, корисніше одні слова прочитані, ніж мелодія, чудово виконана, без ясно і виразно чутих слів» [цит. за : 13, с. 36]. В наведеній думці (до речі, висловленій вже у Новий час) не можна не відчувати вияву духу тієї аскетико-естетичної традиції, що стверджувалася ще у візантійській та навіть ранньохристиянській релігійній культурі.

За епох Модерну та Постмодерну ця ж теолого-естетична традиція в той або інший спосіб протистоїть новим спробам секуляризації літургійної аудіосфери. Вона бореться з тенденціями театралізації богослужіння й надання йому профанного музично-драматичного характеру (так, із цією метою естетика аскетизму християнського Сходу піддає критиці надмірне захоплення партесним співом чи взагалі не допускає його у чернечих обителях із особливо суворим статутом).

Ще одним предметом критики з боку православної естетики аскетизму ще з часів Середньовіччя постає використання під час богослужіння не лише вокальної, але й інструментальної музики.

В аскетико-естетичній традиції християнського Сходу вирішення питання про доречність послуговування інструментальною музикою учасниками літургійного дійства супроводжується, зокрема, протиставленням старозавітної та новозавітної богослужбових культур. З точки зору православних мислителів, спільні молитви в Церкві Старого Завіту дозволялося супроводжувати виконанням інструментально-музичних творів з огляду на духовну неміч тогочасних віруючих. Новозавітний час осмислюється теологами християнського Сходу як епоха духовного відродження та особливого морального вдосконалення послідовників Христа. Звільнюючись від колишньої грубості й «приземленості» норовів, людство отримує можливість подолати залежність від тих культурних феноменів, які відповідали душевному стану «вітхої людини»: у богослужбовій царині закономірно здійснюються радикальні зміни – з неї виводиться чимало з того, що використовувалося в попередню епоху, в тому числі й інструментально-музичний супровід [12, с. 226].

Прикметні поміркованість і виваженість, що їх аскетична естетика християнського Сходу виявляє при розгляді традиції духовної музики, виявляються нею й під час осмислення традиції *релігійної* і, передусім, *літургійної поезії*.

Безумовне сприйняття й схвалення подвижниками давнини біблійної поезії як

поезії-одкровення супроводжувалося їх відчутно стриманим ставленням до поетичних творів, які не належали до числа текстів Святого Письма. Як зазначає о. І. Мейєндорф, «у ранньохристиянських спільнотах церковні піснеспіви обмежувалися Псалтир'ю та деякими іншими поетичними уривками з Писання, гімнів було порівняно мало». Коли ж «у V–VI ст. виникла потреба в більшій літургійній урочистості... у великих міських церквах», закономірним наслідком чого стає активний розвиток богослужбової поезії, радикально налаштовані представники естетики аскетизму в чернечому середовищі зустрічають приплив нових поетичних творів потужним супротивом: «ченці вважали, що не можна змінювати використовувані в Літургії тексти з Біблії на вірші, створені людьми...» [10, с. 45].

Втім, пізніше цей аскетико-естетичний радикалізм (що його, на наш погляд, можна, певною мірою, порівняти із сумнозвісним радикалізмом іконоборців) поступається місцем щирому схваленню літургійно-поетичного мистецтва аскетичною традицією. Зокрема, у Візантії саме аскети (і, передусім, якраз ченці – такі, як, наприклад, свв. Андрій Критський, Косма Маюмський, Іоанн Дамаскін і Григорій Синаїт) вдаються до написання численних творів богослужбової поезії (тропарів, кондаків, стихір, канонів та ін.), читання чи вокально-музичне виконання яких стало невід'ємною складовою православного богослужіння.

В літургійно-поетичній творчості подвижників із очевидністю стверджується біблійна релігійно-поетична традиція. На разі мова йде не тільки про цілком природне втілення у духовних віршах і піснеспівах догматичних і морально-етичних ідей Святого Письма. Постійне звернення авторів поетичних творів богослужбового призначення до цього Джерела віровчення спричинює активне послуговування відповідними цитатами, лексикою і сакральнo-художньою образністю.

Виступаючи доповненням (і досить часто коментарем) до великих або малих текстів Біблії, що читаються або співаються під час богослужіння, витвори літургійної поезії постають скарбницею теологічних істин, виражених у художньо-літературний спосіб: так, за справедливою констатацією о. І. Мейєндорфа, візантійська гімнографічна система у своїй остаточній формі, якої вона набула в IX ст. є «поетичною енциклопедією патристичної духовності та патристичного богослов'я» [10, с. 178].

Водночас, духовні вірші та піснеспіви вражають уважних слухачів не лише ствердженням у їхніх рядках сакральнo-дидактичним сенсом, але й своєю проникливою художньою виразністю. Ця смислохудожня реальність здатна не залишити людину байдужою й викликати з її боку симпатії, повагу й навіть захоплення (яскравими прикладами в цьому відношенні є канони й гімни преподобного Андрія Критського). Безперечно, подібна гармонійна взаємодія смислу-«логосу» й милозвучності-«естезису» у творах літургійно-поетичного мистецтва в загальному контексті богослужіння сприяє духовному піднесенню особистості й уможливорює її знайомство із власне аскетичним досвідом самого митця-подвижника.

Сприяючи розвитку літургійної поезії, аскетико-естетична традиція виступає й найважливішим чинником розвитку поезії релігійно-дидактичної. В межах аскетичної культури створюється чимало віршів, що не призначені для безпосереднього виконання на богослужінні: їх написання має за свою мету посилення «позахрамової» проповіді християнських істин та чеснот. Такі твори й самі, по суті, постають проповіддю – проповіддю подвижників-поетів, які докладають значних зусиль для духовної просвіти не байдужих до лірики осіб.

Одним із візантійських аскетів, відомих, зокрема, своїми релігійно-повчальними віршами був святий Григорій Богослов – видатний ієрарх із надзвичайно розвиненим почуттям художнього стилю та щирим прагненням до написання не тільки проповідей, але й поетичних творів.

Цей подвижник є не лише поетом-«практиком»: він удається до напрочуд по-

казових розмірковувань про духовно-повчальну поезію. Як представник естетики аскетизму й аскетичної культури взагалі, Григорій Богослов добре усвідомлює, що література має служити справі проповіді теологічних істин і ревного подвижництва й що найавторитетнішим прикладом у цьому відношенні виступає Святе Письмо. Милозвучність художніх творів, безперечно, є справою другорядною, втім, на переконання розсудливого аскета-місіонера, нею таки можна послуговуватись із огляду на духовну неміч багатьох осіб: проповідь має бути адаптована до значної частини читацької (або слухацької) аудиторії. На думку Григорія, яку ми знаходимо у його своєрідному аскетико-естетичному «маніфесті» – поетичному (!) творі «Про вірші свої», – художньо створена милозвучність є допустимим і доречним допоміжним засобом для духовної просвіти людства. Розповідаючи про власні поетичні звершення, візантійський мислитель недвозначно наголошує, що цілком свідомо використовує солодкозвуччя: «молодим людям і всім, які за все більш люблять словесне мистецтво, ніби приємне яєсь лікування, хотів я дати цю привабливість у переконуванні до корисного, гіркість заповідей підсолодивши мистецтвом. Та й натягнута тятива потребує певного послаблення. Якщо тобі угодне й це й не вимагаєш нічого більше, то замість пісень та гри на лірі даю тобі побавитися цими віршами, якщо захочеш іноді й побавитись, тільки б не наніс хто тобі шкоди, вкравши в тебе прекрасне» [4, с. 289–290].

Безперечно, виявляючи розсудливість і зважаючи на естетичні преференції духовно немічних осіб, візантійський мислитель залишається вірним аскетичним ідеалам. На його переконання, людина має якомога більше прагнути до Горішнього. Втім, нерідко подолання надто сильної прив'язаності особистості до земних утіх має бути не раповим, а поступовим. З цієї точки зору, – розмірковує Григорій Богослов, – немає шкоди в тому, що «молоді люди через благопристойну насолоду приводяться до спілкування з Богом»: «їх важко одразу перебудувати. Нехай же буде в них певна шляхетна суміш [мається на увазі прагнення до доброго, розвитку якого сприяє прагнення до милування допустимим приємним – А. Ц.]». Але, водночас, святитель-аскет наголошує, що така поступка бажанню насолоджуватися чуттєвим є тимчасовою. Поступове духовне зростання особистості зробить можливим її ствердження на шляху більш посиленого пошуку Творця й моральної досконалості: «але коли добре з часом зміцниться, тоді, віднявши красне слово, мов підпорку у склепіння, збережемо в них саме добре...» [4, с. 290–291], – повчав Григорій.

Висновки. Ідеї візантійської естетики аскетизму відіграють важливу роль в розвитку літургійної аудіосфери. Царина звукової сакрально-художньої виразності постає, зокрема, складною взаємодією між релігійно-повчальним смислом («логосом») та художністю його вираження («естезисом»). Аскетико-естетична традиція стає на заваді процесу секуляризації (змирщення) цієї взаємодії, сприяючи ствердженню домінації «логосу» й, тією або іншою мірою, стримуючи надмірне захоплення «естезисом» з боку авторів творів богослужбового призначення. Сферами для втілень відповідних принципів естетики аскетизму постають такі мистецтва, як, зокрема, духовні музика й поезія. Аскетика християнського Сходу особливо наполегливо закликає людину не тільки й не стільки насолоджуватися милозвучністю почутого, але якомога активніше сприймати й належно розуміти проголошувані церковними співцями та читцями сакрально-дидактичні смисли.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бычков В. В. Смысл искусства в византийской культуре. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
2. Василий Великий, св. Письма. – М.: Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007. – 560 с.
3. Вышний Покров над Афоном, или сказания о святых чудотворных на Афоне прославившихся иконах. – М.: Типо-Литография И. Ефимова, 1902. – 167 с.
4. Григорий Богослов, св. Творения: в 2-х т. – М.: Сибирская Благовзвонница, 2007. – Т. 2 : Стихотворения. Письма. Завещание. – 944 с.

5. Григорий Нисский, св. Творения: в 8 т. – М.: Типография Т. Готье, 1861. – Т. 2.– 479 с
6. Дорофей, Авва. Душеполезные поучения и послания. – М.: Издательство «Отчий дом», 2000. – 320 с.
7. Иоанн Златоуст, св. Избранные поучения: Сборник поучений в применении к десяти заповедям Божиим. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2001. – 589 с.
8. Каждан А. П. Книга и писатель в Византии. – М.: Наука, 1973. – 152 с.
9. Марк (Лозинский), игумен. Отечник проповедника: 1221 пример из Пролога и Патериков. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. – 672 с.
10. Мейендорф И., прот. Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы; [пер. с англ. В. Марутика]. – Мн.: Лучи Софии, 2001. – 336 с.
11. Мейендорф И., прот. История Церкви и восточно-христианская мистика : Сб. трудов; [сост. и общ. ред. И. В. Мамаладзе]. – М.: Институт ДИ-ДИК; Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 2000. – 576 с.
12. Мысли русских патриархов : от начала до наших дней. – Полтава : Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – 559 с.
13. Царенок А. В. Эстетичний аспект візантійського аскетизму: до постановки питання // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: Науковий журнал, 2016, Вип. 4 (13), С. 133–142.
14. Яковлев С. Г. Мистецтво і світові релігії: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1989. – 223 с.

REFERENCES:

1. Bychkov V. V. Smysl iskusstva v vizantiyskoy kul'ture [The Meaning of art in the Byzantine culture]. – М.: Znanie, 1991. – 64 s.
2. Vasiliy Velikiy, sv. Pis'ma [The Letters]. – М.: Izdatel'stvo Moskovskogo Podvor'ya Svyato Troitskoy Sergievoy Lavry, 2007. – 560 s.
3. Vyshniy Pokrov nad Afonom, ili skazaniya o svyatykh chudotvornykh na Afone proslavivshikh sya ikonakh [The highest Cover over Athos, or tales of the saints on mount Athos, famous for the miraculous icons]. – М.: Tipo-Litografiya I. Efimova, 1902. – 167 s.
4. Grigoriy Bogoslov, sv. Tvoreniya: v 2-kh t. [Creations]. – М.: Sibirskaya Blagozvonitsa, 2007. – Т. 2 : Stikhotvoreniya. Pis'ma. Zaveshchanie. – 944 s.
5. Grigoriy Nisskiy, sv. Tvoreniya: v 8 t. [Creations]. – М.: Tipografiya T. Got'e, 1861. – Т. 2.– 479 s
6. Dorofey, Avva. Dushpoleznye poucheniya i poslaniya [The spiritual teachings and messages]. – М.: Izdatel'stvo «Otchiy dom», 2000. – 320 s.
7. Ioann Zlatoust, sv. Izbrannye poucheniya: Sbornik poucheniy v primenenii k desyati zapovedyam Bozhiim [Favorite teachings: a Collection of teachings as applied to the ten commandments of God]. – Spaso-Preobrazhenskiy Mgarskiy monastyr', 2001. – 589 s.
8. Kazhdan A. P. Kniga i pisatel' v Vizantii [The Book and writer in Byzantium]. – М.: Nauka, 1973. – 152 s.
9. Mark (Lozinskiy), igumen. Otechnik propovednika: 1221 primer iz Prologa i Paterikov [Otechnik preacher: 1221 an example from the Prologue and Paterik]. – Svyato-Uspenskaya Pochaevskaya Lavra, 2005. – 672 s.
10. Meyendorf I., prot. Vizantiyskoe bogoslovie. Istoricheskie tendentsii i doktrinal'nye temy [Byzantine theology. Historical trends and doctrinal themes]. – Мн.: Luchi Sofii, 2001. – 336 s.
11. Meyendorf I., prot. Istoriya Tserkvi i vostochno-khristianskaya mistika : Sb. trudov [Church history and Eastern Christian mysticism : Sat. works]. – М.: Institut DI-DIK; Pravoslavnyy Svyato-Tikhonovskiy bogoslovskiy institut, 2000. – 576 s.
12. Mysli russkikh patriarkhov: ot nachala do nashikh dney [Thoughts of the Russian patriarchs from the beginning to the present day]. – Poltava: Spaso-Preobrazhenskiy Mgarskiy monastyr', 2003. – 559 s.
13. Tsarenok A. V. Estetychniy aspekt vizantiiskoho asketyzmu: do postanovky pytannia [Aesthetic aspect of Byzantine asceticism: statement of the problem] // Filozofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury: Naukovyi zhurnal, 2016, Vyp. 4 (13), S. 133–142.
14. Yakovliev Ye. H. Mystetstvo i svitovi relihii : Navch. Posib [Art and the world religions : Training manual]. – К.: Vyshcha shkola, 1989. – 223 s.

Царенок А. В., кандидат философских наук, доцент, Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко (Чернигов, Украина), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

Аскетико-эстетическая интерпретация литургической аудиосферы.

Аннотация. Выступая фактором развития всей эстетосферы храмового действия в Византии, эстетика аскетизма влияет и на развитие его аудиосферы – области звуковой сакрально-художественной выразительности. Анализ размышлений о церковных музыке и поэзии, которые встречаем в трудах выдающихся византийских мыслителей-аскетов (свв. Афанасия Великого, Василия Великого, Григория Богослова, Иоанна Златоуста, Григория Нисского, Аввы Памво, Аввы Дорофея и др.), позволяет понять специфику аскетико-эстетической интерпретации соответствующего измерения богослужения. Актуальным заданием для эстетики аскетизма является надлежащее осмысление сложного взаимодействия между религиозно-поучительным смыслом и художественностью его выражения, осуществляющегося в контексте литургического действия.

Ключевые слова: эстетика аскетизма, литургическая эстетосфера, аудиосфера, литургическая музыка, религиозная поэзия.

Tsarenok A., PhD in philosophical sciences, docent, Chernihiv National T. G. Shevchenko Pedagogical University (Chernigov, Ukraine), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

Ascetic and aesthetical interpretation of liturgical audiosphere.

Abstract. The aim of the article is to explore the specific features of Byzantine ascetic and aesthetical understanding of church service audiosphere (province of sound sacral and artistic expression).

Using the scientific methods of generalization, systematization, hermeneutical analysis of cultural traditions and method of psychology of fine arts, the author tries to point out peculiarities of ascetic and aesthetical interpretation of church music and poetry.

Studying the basic principles of Byzantine aesthetics of the asceticism, scientists should pay attention to the influence, which it has upon the temple aesthetosphere (province of liturgical and aesthetical values). The latter includes the system of different sound peculiarities – audiosphere, – constituted by interaction of such church arts as liturgical music and poetry in particular.

Church service audiosphere can be regarded as the complicated interaction of 1) religious and didactic sense and 2) artistic expression of this sense (using the terminology by modern Ukrainian philosopher V. Lychkovakh, we can call them liturgical “logos” and “aesthesis”).

Having explored the corresponding statements by such famous Byzantine ascetics as sts. Afanasiy, the Great, Vasiliy, the Great, Grigoriy, the Theologian, Ioann Chrysostom, Grigoriy, bishop of Niss, Abba Pamvo and Abba Dorofey, the author of the article underlines the importance of role, which ascetic and aesthetical tradition plays in the Orthodox liturgical audiosphere development. Ascetic experience of Christian East proves, that the mentioned liturgical “logos” is over the liturgical “aesthesis”: religious and didactic sense should dominate in church service audiosphere. The sound artistic expression must help believers to receipt and understand this sacral sense. At the same time, the domination of “aesthesis” is able to profane and secularize the church service, turning it into theatrical spectacle in a varying degree and causing banal psychical exaltation, which has nothing to do with good psychoemotional state of prayer.

Keywords: aesthetics of the asceticism, liturgical aesthetosphere, audiosphere, liturgical music, religious poetry.

УДК 232.22

Шепетяк О. Т.,

здобувач відділення релігієзнавства

Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

(Київ, Україна), E-mail: oksankaroman@gmail.com

**ХРИСТОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧКИ V СТОЛІТТЯ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У
ФОРМУВАННІ НЕ-ОРТОДОКСАЛЬНОГО БОГОСЛОВ'Я**

Анотація. У статті проведений аналіз христологічних суперечок, які відбувалися у християнському богослов'ї V століття. Наслідком цих спорів стало виникнення ересей